

УДК 334.72:631.15]:355.4“2014-...”

**РИЗИКИ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
В УМОВАХ ВІЙНИ****Н. Райтер**, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7108-2539

Г. Мацьків, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1329-7355

Львівський національний університет природокористування

© Н. Райтер, Г. Мацьків, 2023

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.01-02.041>**Райтер Н., Мацьків Г. Ризики аграрного підприємництва в умовах війни**

Розглянуто ризик аграрного підприємництва як імовірність втрати прибутку або неповернення вкладених коштів у діяльність, пов'язану з агробізнесом. Основним фактором ризику аграрного підприємництва встановлено невизначеність зовнішнього середовища, яка зумовлює непередбачувану зміну внутрішніх виробничих, фінансових, маркетингових, логістичних явищ і процесів. Зазначено, що особливості здійснення підприємницької діяльності в аграрній сфері посилюють рівень підприємницького ризику.

В умовах війни ризики аграрного підприємництва в Україні значно зросли. Встановлено, що основні підприємницькі ризики в умовах війни загалом пов'язані з імовірністю фізичної втрати майна. Для аграрного бізнесу, через специфіку виробничого процесу цей ризик трансформується у імовірність відчуження земельних ділянок та неможливість їх обробляти, а це означає неможливість здійснювати підприємницьку діяльність. Зауважено, що рівень ризику фізичної втрати майна або відчуження земельних ресурсів значно відрізняється в регіональному аспекті: він зростає із наближенням до лінії ведення бойових дій. Найвищий рівень ризику фізичної втрати майна та неможливості займатись аграрним бізнесом зафіксовано на тимчасово окупованих територіях, а також у районах активних бойових дій.

Зазначено, що в умовах війни збільшився ризик втрати прибутковості основної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, а відтак і зростання ймовірності банкрутства. Такий вид підприємницького ризику не має регіональної локалізації та є актуальним для всіх аграрних підприємств України, незалежно від місця їх розташування. Проаналізовано ключові фактори ризику втрати прибутковості аграрного бізнесу в період війни. Серед економічних чинників зростання ризику ймовірності банкрутства аграрних підприємств виокремлено здорожчання основних технологічних процесів, обмеження експортних можливостей, несприятливу ринкову кон'юнктуру всередині країни та низький платоспроможний попит, зростання транспортних витрат, а також погіршення інвестиційного клімату, виведення капіталу, замороження інвестиційних проєктів.

Запропоновано основні інструменти управління ризиками агропідприємництва в умовах війни, зокрема диверсифікацію господарського портфеля (коригування виробничої структури), розвиток агропідприємствами сфери обслуговування (постачання матеріальних ресурсів, зберігання, транспортування та переробка сільськогосподарської продукції).

Ключові слова: підприємницький ризик, агробізнес, ризик аграрного підприємництва, війна, воєнний стан.

Raiter N., Matskiv H. Risks of agrarian business in war conditions. The article considers the risk of agrarian business as the probability of profit loss experienced by agrarian enterprises or non-return of invested funds in agribusiness. The uncertainty of the external environment is the main risk factor of agrarian entrepreneurship. It causes unpredictable transformations in the internal production, financial, marketing, and logistics factors of the business. It is noted that peculiarities of business activity in the agricultural sector increase the level of business risk.

The risks of agrarian business in Ukraine during the war have significantly increased. It has been established that the main business risks in the war conditions are generally associated with the probability of physical loss of

property. Due to the specifics of the production process in agribusiness, this risk is transformed into the probability of alienation of land plots and the impossibility of cultivating them. For agrarian business entities, this means the impossibility of entrepreneurial activity. It is noted, that the level of risk of physical loss of property or alienation of land resources differs significantly in the regional aspect. Namely, it increases closer to the line of hostilities. The highest risk level of the physical loss of property and impossibility to engage in agricultural business was recorded in temporarily occupied territories and on areas of active hostilities.

It is noted, that the risk of profitability loss of the main activity of agrarian enterprises and the probability of their bankruptcy increased in the war conditions. This type of business risk has no regional localization and is relevant for all subjects of agrarian business in Ukraine, regardless of their location. The key risk factors of profitability loss by agrarian business during the war are analyzed. The research highlights the main economic factors that increase the risk of bankruptcy of agricultural enterprises. These are factors such as the increase of basic technological processes costs, the limitation of export opportunities, unfavorable market conditions and low solvent demand within the country, the increase of transport costs, as well as deterioration of the investment climate, withdrawal of capital, freezing of investment projects.

The authors propose main tools of agribusiness risk management in war conditions, namely, diversification of the economic portfolio (adjustment of the production structure), development of the service sphere by agricultural enterprises (supply of material resources, storage, transportation and processing of agricultural products).

Key words: business risk, agribusiness, risk of agrarian business, war, martial law.

Постановка проблеми. Здійснення підприємницької діяльності та ухвалення підприємницьких рішень тісно пов'язані з ризиком. Ба більше, ризик є невід'ємною складовою підприємництва та характерною ознакою ринкової економіки. Ризик підприємницької діяльності зумовлений ревалентністю зовнішнього середовища, а саме невизначеністю зовнішніх умов господарювання, які безпосередньо чи опосередковано впливають на результати підприємництва. Динамічний розвиток суспільно-економічних відносин, розширення інформаційного простору, глобалізація економіки зумовлюють зростання рівня невизначеності та нестійкості зовнішніх умов. Тобто з плином часу вплив зовнішніх чинників зумовлює все більше ризиків для здійснення підприємницької діяльності. До того ж, з року в рік кількість зовнішніх чинників, які слід оцінювати або ідентифікувати як зовнішні ризики підприємництва, зростає.

Аграрне підприємництво характерне вищим порівняно з іншими секторами бізнесу рівнем ризику. Бо результати підприємницької діяльності, а отже, і її ефективність, значною мірою залежать від низки біологічних чинників, вплив яких важко передбачити.

В умовах війни ризики аграрного підприємництва суттєво зросли. У складних економічних та безпекових умовах уміння ідентифікувати та ефективно управляти підпри-

ємницьким ризиком є ключовим критерієм збереження конкурентних позицій аграрних підприємств на ринку та їхньої здатності до розвитку. Знаючи характер та масштаб потенційного ризику, суб'єкти аграрного підприємництва можуть обирати превентивні дії або мінімізувати його вплив і наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ризиків та їх впливу на підприємницьку діяльність присвячено багато зарубіжних та українських наукових праць. Сучасні закордонні дослідження підприємницького ризику здійснюється у двох напрямках. Перший напрям пов'язаний із дослідженням інвестиційних ризиків, застосуванням математичних моделей диверсифікації інвестиційних портфелів, страхування інвестиційних ризиків. Другий напрям спрямований на практичне дослідження ризику підприємницької діяльності з позиції методів та способів управління ризиком.

Значну увагу питанню вивчення сутності підприємницького ризику, дослідженню основних факторів і причин його виникнення, характеристик методів оцінки ступеня ризику та вивченню проблем управління підприємницькими ризиками приділяли вітчизняні економісти О. Вараксіна (2021), І. Горго (2018), Ю. Губені (2012), А. Жигір'я (2012), І. Свиноус, О. Гаврик (2015), Р. Скриньовський, Ю. Тиркало (2021), І. Чуприна (2012). У

своїх працях більшість науковців ототожнюють ризик із небезпекою, а підприємницький ризик із небезпекою виникнення втрат та збитків. Причому здійснення підприємницької діяльності постійно супроводжується сукупністю ризиків. Так, А. Жигір пропонує розглядати підприємницький ризик через призму можливості неповернення суб'єктом підприємства коштів, які були витрачені на виробництво і реалізацію продукції (Жигір, 2012). Схожу думку поділяє Ю. Губені, який характеризує підприємницький ризик як можливість втрати ресурсів чи неотримання доходів, які не можуть бути покриті жодними системами пересторог і страхування (Губені, 2012 с. 139). Сфокусувавши свою увагу на можливостях, які дають ризики підприємства, Ю. Тюленева пропонує розглядати підприємницький ризик як відображення результату ухвалення рішення в ситуації неминучого вибору на кожній стадії підприємницької діяльності. При тому підприємницький ризик має враховувати вірогідність успіху, невдачі і відхилення від поставленої цілі як тріумвірату наслідків підприємства. (Тюленева, 2009, с. 49).

Щодо підприємницьких ризиків у сфері агробізнесу, чимало уваги їхньому вивченню приділяли І. Артимонова (2012), Г. Євтушенко, Н. Тимків, А. Шешеня (2016), В. Жмуденко (2015), О. Кіпрєєва (2012), Н. Кириченко, Л. Алещенко (2021), Т. Мірзоєва та О. Томашевська (2015), О. Рудич (2012) та багато інших відомих учених. Так, І. Артимонов у своїй праці концентрує увагу на класифікації чинників та видів господарських ризиків аграрних підприємств (Артимонов, 2012). Особливостям прояву підприємницьких ризиків в аграрній сфері, а також теоретичному вивченню їхньої сутності присвячені праці (Кириченко, Алещенко, 2021) та (Рудич, 2012). У працях (Євтушенко, Тимків та Шешеня, 2016), (Жмуденко, 2015), (Кіпрєєва, 2012), (Мірзоєва та Томашевська, 2015) автори розглядають питання теорії і практики управління ризиком аграрних підприємств через призму вивчення способів поведінки в умовах ризику та готовності до прийняття ризику.

Незважаючи на популярність дослідження ризиків підприємницької діяльності в сучасній економічній науці, зауважимо, що

важливість аграрної сфери для забезпечення продовольчої безпеки, її бюджетонаповнювальна функція та складні умови військового часу вимагають більш детального вивчення ризиків аграрного підприємництва.

Постановка завдання. Наше завдання – окреслити сукупність найбільш небезпечних ризиків аграрного підприємства в складних умовах військового стану для визначення способів та методів мінімізації їх наслідків.

Методика дослідження та матеріали. Теоретико-методологічною основою дослідження ризиків агропідприємництва в умовах війни є діалектичний підхід. За його допомогою простежили вплив основних економічних законів та встановили на їх основі закономірності й тенденції розвитку факторів ризику в умовах війни, а також форми їхнього впливу на результати діяльності суб'єктів агропідприємництва. Основні діалектичні прийоми індукції й дедукції використовували для формування теоретичного уявлення сутності підприємницького ризику, а аналіз та синтез – для формування причинно-наслідкових зв'язків, які в умовах військового стану є передумовами ризику підприємницької діяльності в аграрному бізнесі. У процесі дослідження використовували також такі загальнонаукові методи пізнання, як порівняння, абстрагування, спостереження, моделювання тощо.

Інформаційною базою дослідження стали офіційні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства агропромислового розвитку та продовольства України, а також аналітичні матеріали аграрних інтернет-порталів.

Виклад основного матеріалу. Провідні сучасні науковці по-різному визначають сутність підприємницького ризику. Проте ризикові ситуації можуть слугувати не тільки фактором втрат, а й джерелом додаткового прибутку. Як зазначає С. Тітова, «підприємницький ризик дає шанс одержати додатковий дохід і водночас допускає ймовірність опинитися в програші» (Тітова, 2009, с.33).

Взаємозв'язок між ризиком та підприємництвом прописано у законодавстві України. Зокрема у статті 42 Господарського ко-

дексу України зазначено, що «підприємництво – це ... систематична на власний ризик діяльність, спрямована на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі з метою одержання прибутку» (Господарський кодекс України, 2003).

Щодо підприємницького ризику, то В. Кравченко дотримується думки, що підприємницький ризик – це ризик недосягнення мети діяльності підприємства через виникнення неочікуваних змін (Кравченко, 2008, с. 65).

Науковці В.О. Благодатний та Л.А. Мармунь, окрім звичного визначення підприємницького ризику як можливості зазнати непередбачуваних збитків та недосягнення поставлених завдань під впливом сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників, пропонують розглядати таку економічну категорію як манеру, стиль ділової поведінки підприємця з огляду його суб'єктивної оцінки економічних явищ і процесів (Ключник, 2006, с. 94–95).

Побуває думка, що загалом визначення категорії підприємницького ризику слід розглядати комплексно, через призму основних його характеристик. Так, з кута зору ефекту ризику, підприємницький ризик – це відхилення фактичних показників від запланованих. Підприємницький ризик є мірилом імовірності настання певних економічних явищ і процесів, якщо його розглядати як можливість вимірювання ймовірності виникнення подій. Якщо розглядати ризик через призму джерел його виникнення, то він являє собою невизначеність, зумовлену неточністю або неповнотою інформації. Як ключова складова процесу ухвалення підприємницьких рішень, підприємницький ризик слід розглядати як небезпеку недосягнення поставлених цілей унаслідок неправильності ухвалених рішень (Thlon, 2013).

Отже, ризик підприємництва або підприємницький ризик – це ймовірність втрати суб'єктом підприємництва прибутку або неповернення вкладених у виробництво і реалізацію товарів, робіт і послуг коштів, яка залежить від специфіки підприємницької діяльності, а також від впливу низки чинників зовнішнього і внутрішнього середовища діяльності.

Авторка С. Тітова вдало зауважує, що неминучість підприємницького ризику викли-

кана дією об'єктивних законів ринкового механізму, свободою підприємництва та конкуренцією (Тітова, 2009, с. 34).

Ризик аграрного підприємництва, аналогічно, слід розглядати як імовірність втрати прибутку або неповернення вкладених коштів у діяльність, пов'язану з агробізнесом, тобто виробництвом та реалізацією товарів, робіт та послуг в аграрній сфері. Він також зумовлений дією об'єктивних законів ринкової економіки. Факторами ризику аграрного підприємництва є невизначеність зовнішнього середовища, яка зумовлює непередбачувану зміну внутрішніх виробничих, фінансових, маркетингових, логістичних явищ і процесів.

Науковці Т. Мірзоева та О. Томашевська зауважують, що аграрне виробництво є одним із найбільш ризикованих напрямів економічної діяльності. Високий рівень ризикованості аграрного підприємництва зумовлений впливом на результати діяльності природних катаклізмів, сезонністю виробництва, тривалим періодом обороту капіталу. Тобто протягом усього виробничого циклу виробництво аграрної продукції супроводжується сукупністю системних, висококорельованих ризиків (Мірзоева, Томашевська, 2015, с. 39).

Справді, підприємницькі ризики в агробізнесі характерні високим рівнем, передусім через специфіку аграрного виробництва. Це і тісний зв'язок з природними чинниками, і складний тривалий виробничий процес, який залежить від дії біологічних чинників, і високий рівень капіталомісткості виробництва, сезонність виробництва, і специфічна роль земельних ресурсів тощо. Так, при вирощуванні зернових, технічних чи овочевих культур завжди є ризик несприятливих природно-кліматичних умов, ба навіть стихійних природних явищ. Агропідприємництво у сфері тваринництва завжди пов'язане з ризиком падежу тварин унаслідок невдалих зоотехнічних заходів або інфекційних хвороб. Окрім того, підприємницька діяльність в аграрній сфері характерна високим рівнем сезонності виробництва, тривалим періодом обороту капіталу, високою капіталомісткістю виробництва та низкою інших чинників, які можуть провокувати ризики підприємницької діяльності.

В умовах війни основний ризик аграрного підприємництва пов'язаний із ймовірністю фізичної втрати майна. Прив'язаність аграрного виробництва до власних або орендованих земельних ресурсів, тобто місцеве зосередження, його специфічне матеріально-технічне забезпечення, високий рівень капіталомісткості, значно посилюють ризик фізичної втрати майна через неможливість/важкість релокації аграрних виробничих потужностей. Так, на початку російського вторгнення бойові дії велися у десятих областях України, на які припадало 43,3 % площі усіх сільськогосподарських угідь України. У 2021 році на цій території було вирощено близько 40,2 % загального обсягу зернових культур, 48,8 % – соняшнику, 42,6 % – овочевих культур, 30,0 % – ріпаку, 24,4 % – сої (Сільське господарство України у 2021 р., 2022). На 01.04.2023 року окупованими залишається близько 20 % сільськогосподарських угідь. Це майже вся Луганська область, 72 % – Запорізької та Херсонської областей, 55 % – Донецької області, а також близько 2 % Харківської області.

Центр досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки й Міністерство аграрної політики та продовольства України оцінили збитки сільського господарства України внаслідок війни. Відповідно до цього дослідження, найбільших втрат 2022 року аграрний сектор України зазнав унаслідок знищення або часткового пошкодження сільськогосподарських угідь та неможливості збору врожаю. При тому, згідно з дослідженням, сума збитків аграрного сектору становить близько 2,135 млн дол. США (Які збитки війна завдала сільському господарству України – дослідження, 2022).

Водночас на територіях, які були визволені з-під окупації або на яких надалі ведуться бойові дії, більшість сільськогосподарських угідь заміновані та непридатні для використання. У північних областях основні масиви сільськогосподарських угідь розмізовані, однак постійно відбуваються обстріли прикордонних районів Чернігівщини та Сумщини, що пошкоджує родючий шар земель. Крім того, значного забруднення зазнають ґрунти через проникнення небезпечних хімічних

речовин унаслідок вибуху мін. Як результат, є небезпека токсичності вирощеної продукції сільського господарства для споживача. Побудова бліндажів, рух військової техніки, постійні обстріли знищують екосистему районів ведення бойових дій, знижують якість та родючість українських ґрунтів.

Господарська діяльність суб'єктів аграрного підприємництва, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», здійснюється у звичайному режимі до одержання розпоряджень уповноважених органів влади. При цьому саме уповноваженим органам влади надається можливість використовувати виробничі та трудові ресурси аграрних підприємств для потреб оборони, змінювати режим роботи, примусово вилучати майно для потреб держави. Однак після закінчення періоду воєнного стану майно підприємства має бути повернуте, або відшкодовано його вартість (Про правовий режим воєнного стану, 2015).

Отож, основний ризик аграрного підприємництва у складний період військового часу стосується передусім імовірності відчуження земельних ділянок та фізичної втрати майна, а також неможливості займатися агропідприємницькою діяльністю. Рівень ризику настання таких подій зростає із наближеністю до лінії зіткнення. Умовно регіони України за такою ймовірністю можна поділити на такі групи.

I група – регіони з низькою ймовірністю відчуження земельних ділянок та втрати майна (Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Хмельницька та Вінницька області);

II група – регіони з середньою ймовірністю фізичної втрати майна. Це прикордонні області, де земельні ділянки можуть вилучати для розбудови прикордонної інфраструктури (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська області, а також наближені до лінії зіткнення Одеська, Кіровоградська, Черкаська та Полтавська області);

III група – регіони з високою ймовірністю фізичної втрати майна. Це прикордонні Чернігівська та Сумська області, які піддаються постійним обстрілам, прифронтові Харківська, Дніпропетровська, Миколаївська області;

IV група – регіони з дуже високою ймовірністю фізичної втрати майна. Це тимчасово окуповані території, а також райони активних бойових дій, зокрема: АР Крим, Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська області. І якщо відчуження земельних ділянок та майна відповідно до українського законодавства передбачає механізм компенсації вартості, то на окупованих територіях майно втрачається безповоротно.

Незалежно від місця розташування аграрних підприємств є великий ризик втрати прибутковості основної діяльності, відтак – і ймовірності банкрутства суб'єктів аграрного підприємництва. Ключовими факторами такого ризику є зростання цін на паливно-мастильні матеріали, добрива, насіння, ускладнення логістики тощо.

Посівна кампанія 2022 року супроводжувалась ракетними ударами по нафтопереробних заводах та терміналах і базах для зберігання нафти. Як наслідок, ми спостерігали не просто зростання ціни палива, а його тотальний дефіцит. У березні 2022 року вартість дизельного палива, яке найчастіше використовують агропідприємці, перевищила вартість бензину А-95. Завдяки допомозі Європейського Союзу, встановленню нульової ставки акцизного збору на паливо-мастильні матеріали та зниженню ставки ПДВ до 7 % вдалося стабілізувати ринок пального. Однак ціна 1 т дизельного палива у квітні 2022 року була на 9760 грн або на 34,6 % більша порівняно з 2021 роком, а у травні 2022 року відповідно на 18320 грн або на 65,6 % більша порівняно з травнем 2021 року. Вартість палива зростала протягом усього 2022 року, проте у вересні 2022 року Верховна Рада повернула акциз на пальне. Зараз ціни на нього дещо стабілізувались.

Аналогічна ситуація з мінеральними добривами. Вітчизняні агровиробники зіштовхнулись із проблемою фізичного браку мінеральних добрив через втрату провідного виробника азотних та комплексних добрив ПрАТ «Северодонецьке об'єднання Азот», на який припадало близько третини вітчизняного виробництва мінеральних азотних добрив. Значно ускладнили постачання мінеральних добрив логістичні проблеми, зокрема блокування

морських портів – основного логістичного хабу постачання мінеральних добрив. Спроба виправити ситуацію за допомогою залізничного транспорту зіштовхнулася з проблемою браку відповідного типу залізничних вагонів, що значно ускладнило імпортування мінеральних добрив та зумовило зростання вартості їх транспортування. Відмова від білоруських калійних добрив призвела до зростання вартості комплексних добрив типу НРК.

Як зауважує О. Арестархов, руйнування логістичних ланцюжків у першій половині 2022 року зумовили регіоналізацію ринку мінеральних добрив. Тобто одні регіони характерні надлишком пропозиції аміачної селітри, а інші, навпаки, – високим попитом за мінімальної пропозиції. Як наслідок, ціна на різні види мінеральних добрив суттєво відрізнялась залежно від регіону (Арестахов, 2023).

Сьогодні ми фіксуємо відновлення логістики мінеральних добрив. Однак зростання логістичних витрат збільшило вартість мінеральних добрив, попри зниження цін на них на світових ринках. Протягом 2022 року їх вартість зросла більше ніж у два рази. Вартість калійних добрив зросла у 2,7 рази, комплексних НРК_{16:16:16} – у 2,3 рази, карбаміду – у 2,2 рази, а аміачної селітри – у 2,0 рази. Наприкінці 2022 року було повернуто мито на імпортування мінеральних добрив.

В умовах обмеженості обігових коштів аграрних підприємств та різкого зростання вартості мінеральних добрив значно зменшився 2022 року фізичний обсяг споживання добрив. Суб'єкти аграрного підприємництва обмежено використовують мінеральні добрива, а сільськогосподарські культури, які потребують значної мінералізації, замінюють на інші, менш вимогливі. За попередніми даними 2022 року обсяг споживання аміачної селітри зменшився порівняно з 2021 роком майже удвічі. Ще гірша ситуація з іншими видами мінеральних добрив.

Аналогічна ситуація спостерігається щодо засобів захисту рослин, ринок яких 2022 року просів на 25–30 %. Тобто сільськогосподарські підприємства майже на третину зменшили внесення агрохімії порівняно із стандартними технологічними картами. За даними довідника «Агробізнес під час війни», обсяг

споживання засобів захисту рослин значно зменшився у прифронтових районах, натомість збільшився у порівняно безпечних районах (Агробізнес під час війни, 2022).

Значні ризики агропідприємництва пов'язані з фізичною та вартісною доступністю насіння й посадкового матеріалу. Через проблеми із мінеральними добривами сільськогосподарські підприємства відмовляються від насіння гібридних сортів, яке для забезпечення 100 % схожості та запроєктованої урожайності потребує встановленої системи живлення. Це знову ж таки спричинює зниження врожайності. У 2022 році через проблеми із вивезенням зерна зменшилось використання насіння кукурудзи та ярих зернових. Багато господарств перестраховувало свої майбутні збитки, засіваючи площі, заплановані під ярі зернові та кукурудзу, соєю та соняшником. Сьогодні насіння соняшнику є одним із найбільш дефіцитних видів насінневої продукції, який майже повністю імпортується.

Проблеми із здоров'ям матеріально-технічних ресурсів та їх фізичною доступністю безумовно призводять до порушення технологічних карт вирощування сільськогосподарської продукції. Як наслідок, знижується основний показник технологічної ефективності виробництва продукції рослинництва – урожайність сільськогосподарських культур. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, 2022 року показники врожайності за основними культурами були нижчими порівняно із 2021 роком. Так, урожайність пшениці зменшилась на 12,8 %, соняшнику – на 11,8 %, сої – на 8,0 %, а ріпаку – на 2,5 %. Незважаючи на виклики 2022 року, врожайність основних культур була вищою порівняно із 2020 роком. Передусім суб'єкти аграрного підприємництва 2022 року для виконання основних технологічних операцій використовували сформовані перед тим запаси матеріально-технічних ресурсів, що дозволило досягти хоч і менших, однак прийнятних урожаїв. У 2023 році ризики втрати технологічної ефективності будуть значно вищими.

Говорячи про ризики підприємницької діяльності в аграрній сфері, обов'язково слід зауважити проблему зберігання продукції, яка

виникла через знищення системи елеваторів. Як зазначає М. Сирота, проблему із зберіганням продукції аграрії частково вирішують використовуючи рукави, підлогові склади та інші сховища. Однак, зберігаючи продукцію, особливо зерно, таким чином, агропідприємства піддаються ризику збільшення втрат зерна та зниження його якості (Сирота, 2023). Навіть в умовах гострого браку на ринку продовольства та лояльності світових ринків до українських аграріїв виникають питання до забезпечення якості та збереження товарних характеристик вітчизняного зерна, кукурудзи та соняшнику. Є чіткий взаємозв'язок між якісними характеристиками та ціною реалізації, тому зростання ризику втрати якісних характеристик супроводжується збільшенням ризику зниження ціни реалізації, зменшенням рівня маржинальності, прибутковості та рентабельності сільськогосподарської продукції.

Щодо тваринництва, то основними викликами періоду військового часу стали перебої з електроенергією. Особливо це стосується чутливих до такої проблеми м'ясного та яєчного птахівництва. Натомість, через проблеми із вивезенням вітчизняного зерна значно зменшилась вартість кормів, особливо комбікормів українського виробництва. Здавалось, здешевлення кормів мало б привести до розвитку тваринництва як складової продовольчої безпеки. Проте тваринницькі підприємства зіштовхнулись із проблемою зростання вартості молодняка, поставленого на відгодівлю. Річ у тім, що через нерозвиненість української селекції господарства закупають молодняк свиней та птахів за кордоном. Ускладнення логістики та девальвація гривні призвела до зростання такого виду витрат. З іншого боку, ціни на м'ясну продукцію обмежуються низьким платоспроможним попитом в Україні та експортними обмеженнями. Це призводить до зниження маржинальності цього виду аграрного підприємництва.

Окрім специфічних чинників аграрного підприємництва, слід виокремити також загальноекономічні чинники ризику підприємницької діяльності, зокрема: зниження обсягів виробництва, скорочення темпів зростання ВВП, зростання рівня інфляції, збільшення державного боргу, зниження платоспромож-

ності основних суб'єктів господарської діяльності, відтік депозитних коштів із банківської системи, зменшення платоспроможного попиту населення тощо. Так, 2022 року рівень інфляції становив 126,6 %. За останні п'ять років вартість гривні відносно долара США зменшилась на 21,6 %, а відносно євро – на 13,2 %. Протягом дії військового стану валютні коливання регулює НБУ, тобто курс гривні заморожений.

Постійний брак обігових коштів зумовлює тісний зв'язок аграрного підприємництва із короткостроковим кредитуванням. З цієї позиції важливим чинником розвитку аграрного підприємництва є облікова ставка НБУ, від рівня якої залежить вартість, а отже, і доступність кредитних ресурсів. Зауважимо, що 2022 року Національний банк України підвищив рівень облікової ставки до 25 %, що на 15 відсоткових пунктів більше порівняно із середнім значенням 2021 року. Як наслідок, значно здорожчали кредитні ресурси комерційних банків. Однак зміни до бюджету України, внесені у березні 2022 року, збільшили обсяги надання державних гарантів щодо комерційного кредитування. Була розширена програма «Доступні кредити 5-7-9%», відповідно до якої суб'єкти аграрного підприємства одержали змогу отримати короткостроковий кредит під 0 % протягом перших шести місяців позики та під 5 % протягом наступних шести місяців.

У березні 2022 р. були внесені зміни до держбюджету щодо обсягів надання державних гарантій. За рахунок цього були надані нові гарантії, перелік банків-учасників програми державних портфельних гарантій збільшився. Також були значно розширені умови участі аграріїв на час дії воєнного стану (Агробізнес України під час війни, 2023).

Висновки. Аграрне підприємництво супроводжується сукупністю системних ризиків, які притаманні будь-якій сфері підприємницької діяльності. Окрім того, специфіка та особливості аграрного бізнесу формують низку специфічних ризиків агропідприємництва. Ці специфічні ризики зумовлені залежністю ефективності аграрного виробництва від впливу природних (біологічних) чинників,

особливою роллю у виробничому процесі земельних ресурсів, тривалістю виробничого циклу, складністю технологічних процесів тощо. У період війни ризики аграрного підприємництва значно зросли. Основний ризик пов'язаний із ймовірністю втрати майна та відчуження земельних ділянок. Вагомим ризиком є фізична та вартісна недоступність матеріально-технічних ресурсів (пального, мінеральних добрив, насіння, кормів, засобів захисту рослин та тварин), що зумовлює певні виробничі ризики щодо порушення технологій виробництва, втрати продуктивності та зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Водночас значно зріс ризик втрати рентабельності виробництва. З одного боку, здорожчання основних технологічних процесів приводить до збільшення собівартості виробленої продукції, а з іншого – обмеження експортних можливостей та несприятлива ринкова кон'юнктура всередині країни не дозволяють підвищувати ціну реалізації продукції. Через порушення експортної логістики зросли транспортні витрати, що також зменшує маржинальність аграрного підприємництва. Для аграрного бізнесу ключові ризики пов'язані з погіршенням інвестиційного клімату, виведенням капіталу, замороженням інвестиційних проєктів.

Загалом суб'єкти аграрного підприємництва, незважаючи на виклики військового часу, показали свою стійкість. Майже всі площі, придатні до використання, були засіяні. Вдалося досягти порівняно високих урожаїв сільськогосподарських культур. Завдяки тимчасовому механізму оподаткування в період воєнного стану аграрні підприємства дещо компенсували фінансові збитки від зниження рентабельності виробництва.

Особлива увага держави до проблем аграрного бізнесу як ключового сектору економіки, допомога закордонних партнерів щодо організації, передусім посівної 2022 року та вивезення врожаю 2021 року, дозволили дещо знизити рівень ризику агропідприємництва.

Основним інструментом управління ризиками агропідприємництва в умовах війни стали диверсифікація господарського портфеля (коригування виробничої структури) та розвиток агропідприємствами сфери обслуго-

вування (постачання матеріальних ресурсів, зберігання, транспортування та переробка сільськогосподарської продукції). Потребує

вдосконалення система страхування ризиків агропідприємництва, яка не справилась із викликами військового стану.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Агробізнес України під час війни: інфографічний довідник 2021–2022 [online] Доступно: https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2022/?utm_source=agropolit&utm_medium=banner [Дата звернення 20 квітня 2023].

Арестархов, О., 2023. Ринок добрив 2022: українська хімія витримала удар, адаптувалася до військових умов і розпочала відновлення [online] Доступно: <https://interfax.com.ua/news/blog/880515.html> [Дата звернення 20 квітня 2023].

Артимонова, І. В., 2012. Класифікація чинників і видів господарських ризиків аграрних підприємств. *Економіка та управління АПК*: збірник наукових праць. Біла Церква, 7 (93), с. 20–25.

В Україні намолочено майже 51 млн тонн зерна, 2023. *Міністерство аграрної політики та продовольства України* [online] Доступно: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-namolocheno-majzhe-51-mln-tonn-zerna> [Дата звернення 20 квітня 2023].

Вараксіна, О. та Кругова, А., 2021. Сутність підприємницького ризику в господарській діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*, 24 [online] Доступно: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-35> [Дата звернення 19 квітня 2023].

Горго, І. О., 2018. Концепція формування системи управління ризиками на підприємстві. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 11, с. 44–57.

Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV/ База даних «Законодавство України» / ВР України [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [Дата звернення 01 квітня 2023].

Губені, Ю. Е., 2012. Підприємництво : навч. посіб. Львів: НФВ Українські технології.

Євтушенко, Г. В., Тимків, Н. Я. та Шешеня, А. А., 2016. Особливості управління ризиками в аграрному секторі економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*, 17, с. 49–52. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_17_12 [Дата звернення 19 квітня 2023].

Жигір, А. А., 2012. Різновиди підприємницьких ризиків та їх класифікація. *Ефективна економіка*, 4 [online] Доступно: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063> [Дата звернення 3 квітня 2023].

Жмуденко, В. О., 2015. Особливості управління ризиками в аграрній сфері. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 3, с. 55–61 [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2015_3_9 [Дата звернення 11 квітня 2023].

Кириченко, Н. В. та Алещенко, Л. О., 2021. Теоретичні основи та класифікація ризиків з врахуванням особливостей підприємств аграрного сектору. *Економіка і суспільство*, 25 [online] Доступно: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-55> [Дата звернення 11 квітня 2023].

Кіпрєєва, О., 2012. Методичні передумови управління ризиками в аграрному виробництві. *Банки і фінанси*, 4, с. 54–63.

Ключник, А.В., 2006. Сутність підприємницького ризику та основні підходи до його визначення. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*, 1, с. 93–97.

Кобилянська, О. М., 2008. Ризик як економічна категорія та його особливості в аграрному виробництві. *Економіка АПК*, 1, с. 140–145.

Кравченко, В. А., 2008. Виявлення та опис підприємницьких ризиків: практичний алгоритм для українського бізнесу. *Вісник Запорізького національного університету*, 1 (3), с. 63–70.

Мірзоева, Т. В. та Томашевська, О. А., 2015. Управління ризиками агровиробників в умовах трансформаційних процесів. *Економіка АПК*, 9, с. 39–44.

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015р. № 389-VIII. *Відомості Верховної ради України*, 2015, 28, с. 250.

Райтер, Н. І. та Мацьків, Г. В., 2022. Особливості ведення аграрного підприємництва в умовах воєнного стану. *Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: Львівський національний університет природокористування, с. 66–68.

Рудич, О. О., 2012. Економічна сутність ризику та особливості його прояву у діяльності аграрних підприємств. *Економіка та управління АПК: зб. наук. праць*, 7 (93), с. 59–63.

Свиноус І. В. та Гаврик О. Ю., 2015. Теоретичні засади формування системи управління ризиками підприємства. *Інноваційна економіка*, 4, с. 76–80.

Сирота, М., 2023. Ціни на зерно, пальне та ресурси – чого чекати фермеру у 2023 році [online] Доступно: <https://kurkul.com/blog/713-tsini-na-zerno-palne-ta-resursi--chogo-chekati-fermeru-u-2023-gotsi> [Дата звернення 11 квітня 2023].

Скриньовський, Р. та Тиркало, Ю., 2021. Підприємницькі ризики: сутність, види, методи оцінки та шляхи їх зниження [online]. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*, 7, 12, с. 2015–2023. Доступно: <file:///C:/Users/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B0/Downloads/1PB.pdf> [Дата звернення 10 квітня 2023].

Статистичний збірник «Сільське господарство України», 2021. Державна служба статистики України, 2022 [online] Доступно: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Дата звернення 15 квітня 2022].

Тітова, С. П., 2009. Особливості прояву ризику в діяльності аграрних підприємств. *Агро-світ*, 14, с. 33–36.

Тюленева, Ю. В., 2009. Визначення категорії «ризик підприємницької діяльності» як основа ефективної діяльності підприємств. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*: збірник наукових праць, 6, с. 47–52.

Чуприна, І. В., 2012. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності. *Зб. наук. праць ВНАУ. Серія : Економічні науки*, 4(70), с. 187–194.

Шишкіна, О. В. та Журман, С. М., 2018. Систематизація наукових підходів розуміння природи ризику. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, (15), с. 155–163.

Які збитки війна завдала сільському господарству України – дослідження [online] Доступно: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/15/novyna/ekonomika/yaki-zbytky-vijna-zavdala-silskomu-hospodarstvu-ukrayini-doslidzhennya> [Дата звернення 19 квітня 2023].

Thlon, M., 2013. Charakterystyka i klasyfikacja ryzyka w działalności gospodarczej. *Zeszyty naukowe. Uniwersytet ekonomiczny w Krakowie*, 902, s. 17–36.

Стаття надійшла 22.05.2023

